

OMÓWIENIA

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2017.29>

Janusz Małek, *Moje Prusy, moje Mazury. Szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur* (Moja Biblioteka Mazurska, nr 15), Oficyna Retman, Dąbrówno 2009, ss. 248, [8], ISBN 978-83-928024-3-3.

Janusz Małek, *Inne szkice pruskie. Szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych*, wstęp Jacek Wijaczka, red. Paweł Błazewicz, Oficyna Retman, Dąbrówno 2012, ss. 254, [1], ISBN 978-83-62552-44-3.

Janusz Małek, *Od Prus do Mazur. Szkice z dziejów Prus, Pomorza, Warmii i Mazur* (Moja Biblioteka Mazurska, nr 28), Oficyna Retman, Archiwum Państwowe w Olsztynie, Dąbrówno–Olsztyn 2016, ss. 293, [2], ISBN 978-83-62552-41-2; 978-83-943822-2-3.

Profesor Janusz Małek od 1955 r. związał się z Toruniem, rozpoczynając studia historyczne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, a następnie podejmując tutaj pracę naukową. Pracę magisterską, a później doktorat napisał pod kierunkiem prof. Karola Górskiego. Jego początkowe zainteresowania dotyczyły nowożytnych dziejów Prus Książęcych i Królewskich. W ciągu kilkudziesięciu lat sporządził liczne opracowania na ten temat. Znaczna ich część w latach 2009–2016 została ponownie opublikowana przez Oficynę Wydawniczą „Retman” w ramach trzech zbiorów artykułów: *Moje Prusy, moje Mazury. Szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur* (2009), *Inne szkice pruskie. Szkice z dziejów Prus Polskich i Książęcych* (2012) oraz *Od Prus do Mazur. Szkice z dziejów Prus, Pomorza, Warmii i Mazur* (2016). W poniższym omówieniu zostanie przybliżona zawartość tych tomów oraz zainteresowania badawcze J. Małki.

I

W pracach tych dominuje tematyka związana z dziejami nowożytnymi Prus Książęcych i Królewskich. Autor podejmował się rozważań nad kilkoma kwestiami, m.in. polityką społeczną. W monografii *Moje Prusy, moje Mazury* opublikowano artykuł pt. *Regionalna tożsamość oraz etniczne i konfesjonalne mniejszości w Prusach w czasach nowożytnych* (s. 45–54), w którym autor zajął się zagadnieniem kształtowania tożsamości wśród mieszkańców Prus, analizując kwestie świadomości narodowej mieszkańców, lokalnych sporów, problemów indygenatu polskiego i pruskiego itd. Zwrócił również uwagę na wyznaczenie mieszkańców Prus, co jest dość ważnym zagadnieniem, ściśle związanym z hołdem pruskim i wprowadzeniem zasady *cuius regio, eius religio*. Janusz Małek nie zapomniał także o zróżnicowaniu etnicznym ziem pruskich, omawiając pokrótce mniejszości etniczne, jak Mazurzy czy Holendrzy i Szwajcarzy. W artykule *Migracje ludności niemieckiej, polskiej i litewskiej na ziemię pruskie w XIII–XVI wieku* (s. 145–154) wskazał zaś na rodowód ludności mazurskiej oraz kwestię przybywania do Prus ludności niemieckiej, jak chociażby rycerzy niemieckiego pochodzenia

uczestniczących w krzyżackiej kolonizacji tych ziem. Z kolei w pracy *Zróźnicowanie etniczne Mazur w czasach nowożytnych* (s. 75–82) przedstawił los ludności staropruskiej, a także, co się z tym ściśle wiąże, mazurskiej i niemieckiej.

W zbiorze *Od Prus do Mazur* opublikowano dwa artykuły dotyczące dziejów Pomorza i Ostródy w epoce nowożytnej. Pierwsza praca nie jest *stricte* omówieniem historii tego regionu, lecz stanowi analizę opracowania wydanego w kilku tomach pod redakcją Gerarda Labudy, mianowicie *Historii Pomorza (Nowa synteza dziejów Pomorza od połowy XV do połowy XVII wieku*, s. 58–76). Przy tej okazji J. Małłek wskazał na zmiany interpretacji wielu kluczowych wydarzeń dla Pomorza, które zaszły od lat siedemdziesiątych XX w. Dostrzegł również pewne luki w tej syntezie, jak chociażby brak prezentacji przyczyn porażki strony polskiej w wojnie lat 1519–1521 czy niepełną literaturę przedmiotu. Natomiast prezentując dzieje Ostródy, autor zwrócił uwagę na źródła do tego tematu, stan badań oraz na takie zagadnienia, jak stosunki narodowościowe, życie religijne czy – z zagadnień szczegółowych – pobyt księcia brzesko-legnickiego Jana Krystiana w Ostródzie (*Z dziejów Ostródy w XV–XVIII wieku*, s. 77–85).

II

W zbiorze zatytułowanym *Inne szkice pruskie* na uwagę zasługuje artykuł dotyczący sposobu prowadzenia przez miasto Królewiec polityki wobec Polski w okresie od hołdu pruskiego do koronacji Fryderyka III na króla Prus. Autor przeanalizował stosunek władz miejskich wobec ważnych wydarzeń historycznych, jak decyzji traktatu krakowskiego z 1525 r., regencji Albrechta Fryderyka czy wojny polsko-szwedzkiej (*Polityka miasta Królewca wobec Polski w latach 1525–1701*, s. 74–83). W innym artykule zaprezentował skutki unii parlamentarnej między Prusami Królewskimi a Polską, w tym m.in. stosunek szlachty pruskiej do kwestii podatków (*Unia parlamentarna Prus Królewskich z Koroną w roku 1569*, s. 152–156). Nie zabrakło również pracy na temat Prus Królewskich w okresie od II pokoju toruńskiego do unii lubelskiej, w której przeanalizowano zasady obowiązujące w tej prowincji zgodnie z postanowieniami zawartymi w przywileju inkorporacyjnym oraz istotę autonomii tej ziemi (*Prusy Polskie (Królewskie) – region autonomiczny (1466–1569)*, s. 113–120).

Warto także zwrócić uwagę na artykuł *Spółeczeństwo „nowopruskie” wobec tradycji krzyżackiej* (s. 241–247), w którym J. Małłek odniósł się do głośnej w Toruniu sprawy dotyczącej kolejnej rocznicy założenia miasta w 1233 r. i upamiętnienia wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Hermana von Salzy lub mistrza krajowego Hermana von Balka. W tekście przedstawił stanowisko wobec upamiętniania wydarzeń związanych z czasami krzyżackimi w czasach współczesnych. Jednocześnie badacz zwrócił uwagę, że obecnie częściej wspomina się o wydarzeniach dotyczących zakonu krzyżackiego niż tych związanych np. z królami polskimi przebywającymi w Toruniu. W dalszej części artykułu J. Małłek wskazywał niechęć społeczeństwa „nowopruskiego” wobec Krzyżaków od XV do końca XVIII w.

W swych tekstach uczony, oprócz dokonywania analizy poszczególnych zagadnień, rzadko poruszanych w polskiej literaturze przedmiotu, próbuje na nowo interpretować problemy, które wzbudzały duże zainteresowanie innych badaczy. Za przykład może posłużyć artykuł *Dwie części Prus – nowe spojrzenie* (w zbiorze *Inne szkice pruskie*, s. 127–132). Stanowi on poniekąd odpowiedź na konfrontację dwóch kierun-

ków badawczych: jednego mówiącego o podziale Prus na Książęce i Królewskie i drugiego – wskazującego na procesy zrastania się Prus Królewskich z Koroną oraz pojawiających się i narastających polskich wpływów w Prusach Książęcych. Autor w swych rozważaniach nad tym tematem omówił zarówno kwestie polityczne i podziały administracyjne na tych dwóch obszarach, jak i sprawy religijne oraz społeczne, w szczególności dotyczące wymiany ludności. Dostrzegał również potrzebę dogłębniejszej analizy zarysowanego przez niego problemu, wskazując na kierunek dalszych koniecznych badań.

Najliczniejsze są artykuły poświęcone tematyce religijnej. W tekście pt. *Marcin Luter a reformacja w Prusach Książęcych i Królewskich* (w zbiorze *Moje Prusy, moje Mazury*, s. 39–44) J. Małek przedstawił drogi oddziaływania M. Lutra na mieszkańców Prus, mimo że ten nigdy tam nie był. W innym artykule przybliżył postać Michała Meurera, wysłanego do Gdańska w 1525 r. i prowadzącego tam swoją działalność kaznodziejską. W kolejnych latach M. Meurer przebywał w Królewcu, a od 1528 r. w Kętrzynie jako ksiądz i arcyprzebiter, by w 1531 r. przejąć stanowisko proboszcza w kościele św. Barbary w Lipniku (Królewcu). Była to ważna postać dla rozpowszechnienia i utrwalenia reformacji w Prusach. Z rozwojem protestantyzmu miał związek uniwersytet w Królewcu, który wykształcił grono pastorów. Ten temat znalazł również swój wydzźwięk w artykule *Wkład królewieckiej Albertyny w rozwój protestantyzmu w Prusach Książęcych i Polsce w XVI i XVII wieku* (w zbiorze *Moje Prusy, moje Mazury*, s. 119–124). Natomiast w artykule *Życie religijne na Mazurach w czasach nowożytnych* (tamże, s. 99–110) J. Małek podsumował to zagadnienie, zwracając uwagę na funkcjonowanie Kościoła luterańskiego, przepisy dotyczące funkcjonowania kościoła oraz zmiany wprowadzane m.in. podczas synodów.

W zbiorze *Inne szkice pruskie* badacz przybliżył podobieństwa i różnice między reformacją w Prusach i Polsce w XVI w., wskazując chociażby na rozwój protestantyzmu na tych obszarach czy rolę Królewca i uniwersytetu w Wittenberdze (*Reformacja w Polsce i Prusach w XVI wieku (podobieństwa i różnice)*, s. 133–139). Z kolei w artykule *Początki reformacji w Elblągu* (s. 66–73) skupił się m.in. na przyczynach pojawienia się protestantyzmu w tym mieście, tempie rozwoju wpływów tego wyznania czy stosunku biskupa warmińskiego kardynała Stanisława Hozjusza do reformacji. Janusz Małek podjął się również analizy historii kościołów chrześcijańskich na Działdowszczyźnie. Wyróżnił sześć okresów, rozpoczynając od okresu katolickiego trwającego do 1525 r., przez okres ewangelicki, zmiany od końca XVIII w. do 1920 r., „okres zachwianej równowagi” kończący się wybuchem drugiej wojny światowej, dalej eksterminacji polskiego kleru katolickiego i ewangelicko-augsburskiego w latach 1939–1945, kończąc na powojennej dominacji katolików w regionie (*Zarys dziejów kościołów chrześcijańskich na Działdowszczyźnie*, [in:] *Od Prus do Mazur*, s. 226–229). Natomiast w innym artykule dokonał podobnego zarysu, lecz jedynie w odniesieniu do Kościoła ewangelickiego w Lidzbarku Welskim (*Zarys dziejów Kościoła Ewangelickiego w Lidzbarku Welskim i okoliach*, [in:] *Od Prus do Mazur*, s. 230–233).

III

W pracy *Od Prus do Mazur* sporo miejsca zajęły artykuły dotyczące tematyki religijnej. W jednej z prac J. Małek zarysował dzieje luteranizmu w Prusach od 1525 do

1817 r., zwracając uwagę na początki reformacji oraz podejście wielkiego mistrza Albrechta do religii protestanckiej czy przedstawiając dokumenty wprowadzające protestantyzm w Prusach (*Zarys dziejów Kościoła luterańskiego w Prusach Książęcych (1525–1657), Prusach Brandeburskich (1657–1701) i Królestwie Pruskim (1701–1817)*, s. 99–123).

W omawianych trzech zbiorach opublikowano ponadto artykuły spoza epoki nowożytnej, lecz związane z historią Mazur i Mazurów, problematyki bliskiej J. Małkowi z racji jego urodzenia w Działdowie. Przypomnijmy, że jego ojciec był znanym działaczem mazurskim. Dzięki materiałom zachowanym przez ojca w artykule *Z mazurskiego archiwum* (w zbiorze *Moje Prusy, moje Mazury*, s. 211–216) uczony przedstawił postać pisarza mazurskiego Erwina Kruka. W tekście wspomniął także o stosunku Marii Zientary-Malewskiej i Erwina Kruka do jego debiutu literackiego, czyli opowiadania *Heniek*, które dołączono w formie aneksu do zbioru *Moje Prusy, moje Mazury* (s. 245–248). Interesujący jest także artykuł *Karol Małek. Kościół ewangelicki a sprawa mazurska w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku* (tamże, s. 217–228). Janusz Małek przybliżył w nim działania swego ojca w sytuacji zmiany na arenie politycznej po 1945 r. Przede wszystkim skupił się na sytuacji Kościoła ewangelickiego na Mazurach, zwłaszcza roli Karola Małka jako kuratora diecezji mazurskiej.

Z kolei w zbiorze *Od Prus do Mazur* jeden z artykułów zawiera zbiór tekstów Hieronima Skurpskiego, dyrektora muzeum w Olsztynie, współpracującego z Karolem Małkiem m.in. w ramach Instytutu Mazurskiego, organizacji utworzonej w 1945 r., mającej na celu zachowanie tradycji i historii ludności mazurskiej. Artykuł ten stanowi wartościowy materiał źródłowy dotyczący działalności H. Skurpskiego na rzecz Mazurów. Janusz Małek przedstawił kilka jego tekstów opublikowanych w 1944 r. na łamach „Rzeczypospolitej”. W tym roku działacze mazurscy na czele z Karolem Małkiem, Jerzym Burskim i Hieronimem Skurpskim prezentowali sprawę Mazurów przedstawicielom Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i Krajowej Rady Narodowej. Zezwolono im na opublikowanie tekstów na łamach „Rzeczypospolitej”. Artykuły przygotowane przez późniejszego dyrektora muzeum w Olsztynie dotyczyły spraw mazurskich, jak zwrócenie uwagi na polskie korzenie Mazurów, „zniewolenie” Mazurów przez Krzyżaków i Niemców oraz dwóch ocalałych dzieł Jana Matejki (*Kazanie Skargi* oraz *Bitwa pod Grunwaldem*). Janusz Małek chciał również zaprezentować artykuł, który miał się ukazać w „Rzeczypospolitej” w sierpniu 1944 r., jednak ostatecznie nie opublikowano go na łamach gazety. Wykorzystując materiały z archiwum swego ojca, przedstawił politykę prowadzoną przez działaczy mazurskich w kontaktach z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego, w tym zaprezentowane w Lublinie opracowanie *Ludność polska w Prusach Wschodnich (Teksty Hieronima Skurpskiego z roku 1944 w trosce o zachowanie ludu mazurskiego, [in:] Od Prus do Mazur, s. 242–255)*.

Dla badaczy historii Mazur wartościowe są dwa wspomnienia zawarte w zbiorze *Od Prus do Mazur*. Pierwsze dotyczy Emilii Sukertowej-Biedrawiny, która po 1945 r. pracowała w Instytucie Mazurskim. Janusz Małek opisuje swoje kontakty z redaktorem „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”, m.in. jej pomoc podczas wydawania prac. Autor doceniał pracę Biedrawiny na rzecz Mazurów. Wspominał także o tym, że

w jego archiwum powinny znajdować się listy od niej i miejmy nadzieję, że kiedyś zostaną one opublikowane (*Wspomnienie o Emilii Sukertowej-Biedrawinie*, s. 264–265).

W przypadku wspomnień o Władysławie Ogrodzińskim, dyrektorze programowym SKK „Pojezierze”, J. Małłek najpierw omówił ich znajomość, zaznaczając nie tylko ich wspólne spotkania na konferencjach, lecz także prezentując relacje W. Ogrodzińskiego z Karolem Małłkiem. Ponadto autor opublikował dwa listy, które jego ojciec otrzymał od W. Ogrodzińskiego. Ten ostatni podejmował w nich tematykę ukazujących się artykułów na temat Mazurach, ankiety przeprowadzanej wśród uczestników kursu na Mazurskim Uniwersytecie Ludowym (MUL) w Rudziskach Pasymskich oraz opisywał prace nad utworzeniem w Krakowie Towarzystwa Przyjaciół Warmii i Mazur. W liście z 1947 r. skierowanym do Karola Małłka ze strony Towarzystwa Przyjaciół Mazurów i Warmiaków w Krakowie można znaleźć informacje na temat wycieczki uczestników MUL-u po Polsce w 1947 r. (*Wspomnienie o Panu Władysławie (Ogrodzińskim)*, [in:] *Od Prus do Mazur*, s. 266–271).

* * *

Omawiane trzy zbiory, oprócz prezentacji publikacji J. Małłka, są ciekawe ze względu na informacje dotyczące biografii samego autora, w tym także jego działalności naukowej. Wydawca pracy *Moje Prusy, moje Mazury* zwrócił się do Janusza Małłka z prośbą, aby spisał swoje wspomnienia. Czytelnik może się z nich dowiedzieć, jak autor zapamiętał czasy drugiej wojny światowej. Z kolei dla badaczy dziejów Mazur ciekawe będą zapisy na temat m.in. Mazurskiego Uniwersytetu Ludowego w Rudziskach Pasymskich. Jednak J. Małłek nie zapomniał napisać także o swoich własnych doświadczeniach, jak nauce w szkołach oraz o tym, skąd wzięło się zainteresowanie historią. Z kolei w pracy *Od Prus do Mazur* autor zawarł we wstępie swoje wspomnienia, rozpoczynając je od momentu rozpoczęcia studiów. Pewnym dopełnieniem tych zapisek są dwa przytoczone w tym zbiorze artykuły: *Wspomnienia o Emilii Sukertowej-Biedrawinie* oraz *Wspomnienia o Panu Władysławie (Ogrodzińskim)*. Dodajmy, że do pracy *Inne szkice pruskie* Jacek Wijaczka napisał wstęp, w którym zarysował on działalność naukową J. Małłka.

Wydane zbiory artykułów ukazują rozwój działalności naukowej uczonego, gdyż w jednym miejscu zostały zebrane zarówno artykuły z lat pięćdziesiątych, gdy rozpoczął karierę naukową, jak i najnowsze badania. Pozwala to przeanalizować rozwój badań zarówno samego autora, jak i innych historyków, gdyż J. Małłek dokonywał wnikliwej analizy literatury przedmiotu. Te trzy tomy udowadniają także wszechstronność jego zainteresowań, ponieważ przez wiele lat zajmował się on nowożytnymi dziejami Prus, a od kilku lat analizuje zagadnienia dotyczące XIX i XX w., skupiając się na tematyce religijnej i społecznej.

Prace te również dowodzą, że aby badać dzieje ziem mazurskich i warmińskich w XX w., należy mieć świadomość ich przeszłości. Wiąże się to z tym, że dzieje ludności zamieszkującej ten obszar trzeba rozpatrywać, mając w pamięci wydarzenia zarówno z czasów zakonu krzyżackiego czy późniejsze, związane z hołdem pruskim i latami istnienia państwa pruskiego, a skończywszy na skutkach drugiej wojny światowej i stosunku polskich władz państwowych i samych Polaków do ludności rodzimej Warmii i Mazur.

Inne szkice pruskie, Moje Prusy, moje Mazury oraz *Od Prus do Mazur* to monografie, które powinny znaleźć się w biblioteczkach każdego znawcy dziejów Prus Książęcych i Królewskich. W swych artykułach J. Małek nie tylko analizował źródła, przedstawiał swoje opinie, konfrontował je z wnioskami innych badaczy, lecz także sugerował, czego brakuje i czym w swych rozważaniach powinni zająć się historycy.

Anna Krygier (Toruń)

